

ЦИВІЛЬНЕ ТА СІМЕЙНЕ ПРАВО. ПРОБЛЕМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ТА КОРПОРАТИВНОГО ПРАВА. ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Банасевич І.І.

СТОРОНИ СПОЖИВЧОГО ДОГОВОРУ

УДК 347.45/.47

Необхідно визнати, що договори за участю фізичних осіб-споживачів займають особливе місце у великому масиві цивільно-правових норм договірного права. При вживанні поняття «споживчий договір» слід враховувати, що слово «споживчий» визначає його як тип цивільно-правового договору, вказуючи на особливий суб'єктний склад і юридичний зв'язок контрагента такого договору – з споживачем. Тобто дані договори виділяються законодавством в окремий тип договорів за суб'єктним критерієм, та обумовлені необхідністю захисту «слабкої» сторони, незважаючи на закріплення у цивільному законодавстві засад юридичної рівності суб'єктів цивільних правовідносин.

Характерною ознакою правовідносин за участю споживачів є нерівне становище суб'єктів, наявність «сильної» і «слабкої» сторони: з одного боку виступають підприємці, що володіють не лише капіталом, а й певним обсягом необхідних фахових знань про свій товар (роботу, послугу), а з іншого – індивідуальний споживач (фізична особа), який змушений довіряти наданій інформації про товар, роботу або послугу.

На сьогодні гостро постає необхідність комплексного аналізу особливостей споживчого договору як самостійного договірного типу, який охоплює різноманітні види цивільно-правових договорів, а відтак напрацювання загальних підходів, теоретичних концепцій щодо окремих його елементів.

Метою даної наукової статті є дослідження сучасного стану нормативно-правового регулювання та наукових поглядів щодо

правового статусу сторін споживчого договору, оскільки саме особливий суб'єктний склад є визначальною ознакою для цього договірного типу.

Слід зазначити, що різні аспекти захисту прав споживачів були предметом дослідження окремих дисертацій, зокрема М. М. Гудими «Захист прав споживачів за договором про надання туристичних послуг» [1], Г. А. Осетинської «Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України» [2], О. П. Письменної «Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг)» [3], Ю. Ю. Рябченка «Судовий захист прав споживачів» [4], О. Ю. Черняк «Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [5].

Вперше права споживачів були сформульовані у Посланні Президента США Джона Ф. Кеннеді американському Конгресу 15 березня 1962 року. В цьому документі, зокрема, декларувались права споживачів на безпеку, на вибір, на інформацію і право бути вислуханим. У подальшому до цього переліку додаються: право на освіту споживачів; право на сприяння економічним інтересам споживачів і захист цих інтересів; право на створення громадських консьюмерських організацій; право на компенсацію збитків; право на здорове навколишнє середовище [6, с.39]. Слід зазначити, що процес формування та доповнення прав споживачів триває і у теперішній час.

Серед міжнародно-правових документів, які покликані ефективно регулювати відносини із захисту прав споживачів можна виділити Хартію захисту споживачів, яка прийнята на 25-й сесії Консультативної Асамблеї ЄС 17 травня 1973 року [6, с.39] та «Керівні принципи для захисту інтересів споживачів», схвалені Генеральною Асамблеєю ООН 9 квітня 1985 року [7]. Положення наведених, а також інших міжнародних документів знайшли своє відображення у нормах Закону України «Про захист прав споживачів» [8].

Нажаль, у Законі України «Про захист прав споживачів» визначення поняття споживчого договору відсутнє, однак цю прогалину намагаються заповнити вчені у доктрині цивільного права.

Так, під *споживчим договором* розуміють правочин, за яким продавець, виготівник, виконавець, що є підприємцем, реалізує товар, роботи, послуги споживачеві - фізичній особі, яка придбаває, набуває, замовляє, використовує (має намір це зробити) товар, роботи, послуги для особистих культурно-побутових, сімейних, домашніх та інших особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням професійних обов'язків найманого працівника [2, с. 5]. І хоча наведена дефініція не позбавлена певних недоліків, в ній автор відобразив усі основні ознаки споживчого договору.

До таких ознак М. М. Гудима відносить: специфічний суб'єктний склад; особливість предмету в частині призначення виключно для особистих, сімейних, домашніх та інших потреб, не пов'язаних зі здійсненням підприємницької діяльності; публічно-правовий характер; оплатний характер; особливий порядок укладення [1, с. 22-27].

Як нами вже було зазначено, особливий суб'єктний склад – це та ознака, яка дозволяє віднести той чи інший цивільно-правовий договір до типу споживчого. Мова, в першу чергу, йде про споживача. Вперше визначення поняття «споживач» було сформульовано у Хартії захисту прав споживачів, прийнятій XXV сесією Консультативної Асамблеї ЄС 1973 року. Даний документ передбачав, що споживач — це фізична або юридична особа, яка користується товарами й послугами з особистою метою. До таких юридичних осіб Хартія відносить лише асоціації і благодійні фонди, об'єднання ремісників, кустарів і невеликі підприємства [9, с. 211].

Проте, як зазначає О.Ю. Черняк, якщо звернути увагу на директиви ЄС щодо визначення прав споживачів у різних сферах (наприклад, Регламент ЄС № 593/2008 про право, яке належить застосовувати до договірних зобов'язань, Директива Європейського Парламенту та Ради Європи 98/6/ЄС від 19.02.1998 р. про захист споживачів при зазначенні цін на товари, які пропонуються споживачам, Директива Ради 93/13/ЄЕС від 05.04.1993 р. щодо несправедливих умов споживчих договорів, Директива Ради 85/577/ЄЕС від 20.12.1985 р. про захист споживачів щодо контр-

актів, які укладені поза діловими приміщеннями та ін.), необхідно відмітити, що більшість з них оперують поняттям споживача як фізичної особи, виключаючи юридичних осіб. Учена зазначає, що всі дефініції, наведені у директивах ЄС, не є однаковими, а стосуються лише певного кола відносин, які регулюються ними, тому можна говорити про відсутність чіткого визначення поняття споживача на рівні законодавства ЄС [5, с. 30].

У літературі справедливо зазначається, що дефініція «споживач» не отримала єдиного формулювання у законодавстві ЄС. Проте можна відзначити такі спільні ознаки цього поняття: а) суб'єктом є фізична особа, яка укладає договір, як правило, не у комерційних та професійних цілях (виключенням є відносини з надання туристичних послуг у бізнес-турі); б) суб'єктом є особа, яка безпосередньо споживає продукт, який займає кінцеву сходинку в економічному процесі. Крім того, у праві ЄС термін «споживач» застосовується до особи, якій завдана шкода неякісним продуктом (товаром, послугою) [10, с. 251].

Словник української мови визначає поняття «споживач» як «особу чи організацію, що використовує, споживає якусь продукцію», а «споживати» означає «використовувати, витратити для задоволення яких-небудь потреб» [11, с. 1372].

У чинному законодавстві термін «споживач» вживається досить часто, однак зміст, який вкладає в нього вітчизняний законодавець, різниться. Основним нормативно-правовим актом, який закріплює правовий статус споживача, є Закон України «Про захист прав споживачів». Під поняттям «споживач» у цьому законі розуміється фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Із цього визначення випливає, що споживачами можуть бути лише фізичні особи, включаючи громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Натомість при застосуванні норм споживчого закону юридичні особи не можуть бути віднесені до категорії споживачів. Окрім того, Закон України «Про захист прав споживачів» не застосовується, якщо фізична особа має статус підпри-

емця і купує, замовляє або використовує товари (роботи, послуги) для ведення підприємницької діяльності. Як споживача Закон України «Про захист прав споживачів» визнає і фізичну особу, яка тільки має намір придбати товар чи замовити роботу або послугу.

У літературі справедливо відмічається, що найсуперечливішим у вищенаведеному нормативному визначенні терміну «споживач» є формулювання «для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника».

Власний варіант усунення законодавчого недопрацювання пропонує Г.Осетинська. Учена вважає за необхідне конкретизацію цілей, для досягнення яких особа придбаває продукцію, та пропонує доповнити відповідну норму-дефініцію Закону України «Про захист прав споживачів» таким положенням: «...для задоволення особистих, у тому числі сімейних, домашніх, культурно-побутових, фінансових та інших особистих потреб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю» [2, с. 8]. На нашу думку, така деталізація хоча і корисна в цілях правозастосування, проте не вирішує головної проблеми — яким чином визначити мету придбання у кожному конкретному випадку?

На думку Ю. Рябченка, доцільно визначати мету придбання продукції, виходячи з її призначення, якщо не доведено інше. Так, у разі придбання комп'ютера громадянин повинен доводити, що він придбав даний товар саме з метою, передбаченою п. 22 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів», оскільки комп'ютер хоча й може задовольняти особисті потреби (наприклад, потребу в інформації), все ж, придбавається, як правило, у зв'язку з виконанням роботи найманого працівника або у цілях підприємницької діяльності [12, с. 46].

Поряд з цим, не можна не погодитися з Р.Ю. Молчановим, який зазначає, що характер використання речей (послуг, робіт) може бути двояким: і для підприємницької діяльності, і для задоволення особистих потреб. Так, підприємець може замовити ремонт приміщень належного йому будинку, в одній частині якого він проживає, а в іншій — працює в спеціально обладнаному офісі, майстерні тощо [13, с. 73-74]. Цієї двоякості законодавець

не враховує. Проте підхід, який пропонує Ю. Рябченко, закладає небезпеку довільного тлумачення призначення тієї чи іншої продукції судом.

Відкритим також залишається питання можливості визнання споживачем юридичної особи, яка також може купувати, замовляти чи використовувати товари (роботи, послуги) для задоволення особистих потреб, наприклад, купівля побутової техніки для забезпечення можливості харчування працівників. Очевидно, виходом із даної ситуації може бути покладення в основу критерію мети вступу у відповідні договірні правовідносини – задоволення особистих потреб.

Зауважимо, що до внесення змін у 2005 році у п. 22 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» йшлося про задоволення побутових потреб фізичної особи. Такий стан речей не відповідав міжнародним актам у сфері захисту прав споживачів, зокрема Хартії захисту прав споживачів, прийнятій XXV сесією Консультативної Асамблеї ЄС 1973 року, відповідно до якої споживач користується товарами чи послугами для особистих, а не для побутових потреб. Саме з метою гармонізації українського законодавства з міжнародно-правовими актами і було внесено відповідні зміни. Поняття «побутові потреби» істотно звужувало сферу застосування Закону України «Про захист прав споживачів», адже мова йшла про щось повсякденне, звичайне. «Повсякденне» для кожної людини може бути різним. Це залежить від сфери інтересів людини, від її професії, від її способу життя тощо. Це можуть бути потреби у їжі, у задоволенні духовних потреб, інформаційних потреб тощо, оскільки кожна людина щодня потребує їжі для підтримання нормального рівня життєдіяльності та здоров'я, багато людей купують собі один або декілька разів на тиждень газету, журнал для задоволення своїх інформаційних, духовних потреб, купівля канцтоварів тощо. Це саме можна назвати побутом. Тому є всі підстави вважати, що поняття «особиста потреба» є більш вдалим та таким, яке дозволяє максимально розширити коло договірних відносин, які можна віднести до споживчих. Нажаль, у чинному законодавстві ще використовується термін «побутовий» по відношенню до деяких договірних конструкцій, наприклад побутовий підряд, прокат.

Однак, не зовсім виправданою видається пропозиція Г.А. Осетинської щодо розширеного переліку особистих потреб, для яких використовує чи має намір використати певний товар (роботу, послугу) споживач. Учена пропонує розширити його зміст та сформулювати наступним чином: «... для задоволення особистих, у тому числі сімейних, домашніх, культурно-побутових, фінансових та інших особистих потреб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю» [2, с. 8].

Отже, можна зробити висновок, що мету, з якою придбавається, замовляється або використовується товар, робота чи послуга за споживчим договором слід формулювати через категорію «особиста потреба не пов'язана із підприємницькою діяльністю».

На важливості визначення мети придбання, замовлення або використання товару, роботи чи послуги наголошує також і судово-практика. Зокрема, в узагальненні судової практики розгляду цивільних справ про захист прав споживачів звертається увага на відсутність у Законі України «Про захист прав споживачів» критеріїв розмежування використання товару для особистих потреб із використанням його у підприємницькій діяльності чи виконання обов'язків найманого працівника. Наголошується, що непоодинокими є випадки, коли суб'єкт підприємницької діяльності придбавав товар з метою майбутнього використання у підприємницькій діяльності, але через певні обставини фактично використовував для власних побутових потреб, або навпаки. Тому при вирішенні питання про можливість застосування до спірних правовідносин положень Закону України «Про захист прав споживачів» суду необхідно з'ясувати, для яких цілей використовується придбана продукція: особистих потреб фізичної особи чи її використання пов'язане із підприємницькою діяльністю фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності [14, с. 15].

Що ж до контрагента споживача, то ним відповідно до норм Закону України «Про захист прав споживачів» визнається суб'єкт господарювання (виробник, виконавець), який виконує роботи, надає послуги чи виробляє товар або заявляє про себе як про виробника товару чи про виготовлення такого товару на замовлення, розміщуючи на товарі та/або на упаковці чи супровідних

документах, що разом з товаром передаються споживачеві, своє найменування (ім'я), торговельну марку або інший елемент, який ідентифікує такого суб'єкта господарювання; або імпортує товар.

Зауважимо, що до внесення змін до Закону України «Про захист прав споживачів» від 01 грудня 2005 року виробником чи виконавцем визнавався громадянин-підприємець. Чи доцільно було розширювати коло учасників споживчих правовідносин? Адже поняття «суб'єкт господарювання» відповідно до норм Господарського кодексу України [15] є ширшим, ніж поняття «підприємець». Так, підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку (ст. 42 ГК України). Аналіз норм ЦК України, зокрема статей 698, 787, 865 тощо, дає нам підстави зробити висновок про те, що стороною споживчого договору, яка передає товари, надає послуги чи речі у користування, а також виконує роботи на користь споживача є підприємець. Саме тому більш вдалим є визнання контрагентом споживача не суб'єкта господарювання, а суб'єкта підприємницької діяльності (підприємця).

Підсумовуючи вищенаведене необхідно зазначити, що сторонами споживчого договору з одного боку є споживач, яким відповідно до чинного законодавства може бути фізична особа чи фізична особа – підприємець, яка придбаває товари, замовляє роботи чи послуги, набуває майно у тимчасове користування для особистих потреб не пов'язаних із підприємницькою діяльністю, а з іншого – суб'єкт підприємницької діяльності (підприємець).

1. Гудима М.М. *Захист прав споживачів за договором про надання туристичних послуг: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.М. Гудима. – Івано-Франківськ, 2013. – 212 с.*
2. Осетинська Г.А. *Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Г.А. Осетинська. – К., 2006. – 20 с.*
3. Письменна О.П. *Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / О. П. Письменна. – О., 2006. – 19 с.*

4. Рябченко Ю.Ю. Судовий захист прав споживачів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Ю.Ю. Рябченко. – К., 2009. – 19 с.
5. Черняк О.Ю. Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / О.Ю. Черняк. – К., 2011. – 230 с.
6. Дудла І.О. Захист прав споживачів: Навчальний посібник / І.О. Дудла. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 448 с.
7. Керівні принципи для захисту інтересів споживачів. Резолюція 39/248 Генеральної Асамблеї ООН від 09.04.1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_903.
8. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 року №1023-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.
9. Колісникова Г. Суб'єктний склад зобов'язання щодо відшкодування шкоди, завданої споживачу / Г. Колісникова // Право України. – 2010. – №7. – С. 210-215.
10. Право Європейського Союзу : [навч. посібн.] / [за заг. ред. Р. А. Петрова]. — [2-ге вид.]. — К. : Істина, 2009. — С. 376 с.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел].— К. ; Ірпінь : Перун, 2005. — 1728 с.
12. Рябченко Ю. Сторони у справах про захист прав споживачів / Ю. Рябченко // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – 7. – С. 45-47.
13. Молчанов Р.Ю. Квazіспоживач і квazіпозивач / Р.Ю. Молчанов // Юридичний журнал. – 2003. - № 4. – С. 73-75.
14. Жайворонок Т.Є., Павловська С.В. Судова практика розгляду справ про захист прав споживачів / Т.Є. Жайворонок // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – №1 (149). – С. 15-32.
15. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року №436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/>.

Банасевич І.І. Сторони споживчого договору.

Наукова стаття присвячена проблемі визначення сторін споживчого договору, адже саме особливий суб'єктний склад – це та ознака, яка дозволяє віднести той чи інший цивільно-правовий договір до типу споживчого. У статті дається визначення поняття «споживач». При цьому автор аналізує міжнародно-правові документи, чинне законодавство України та погляди інших дослідників названої

проблеми. У статті автором виявлено ряд недоліків у правовому регулюванні визначення сторін споживчого договору та подано пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: споживчий договір, споживач, особиста потреба, підприємець.

Банасевич И.И. Стороны потребительского договора.

Научная статья посвящена проблеме определения сторон потребительского договора, ведь именно особый субъектный состав – это та черта, которая позволяет отнести тот или иной гражданский договор к типу потребительского. В статье дается определение понятия «потребитель». При этом автор анализирует международно-правовые документы, действующее законодательство Украины и взгляды других исследователей названной проблемы. В статье автором выявлено ряд недостатков в правовом регулировании определения сторон потребительского договора и представлены предложения по их устранению.

Ключевые слова: потребительский договор, потребитель, личные потребности, предприниматель.

Banasevych I. I. The parties to the consumer contract.

The scientific article is devoted to the problem of the determination of the parties to the consumer contract, because exactly the special subject composition - this is the sign, which enables to classify one or another civil-law contract as the customer one.

The author emphasizes that the need of special legal adjusting is caused by an unequal position of subjects of the consumer relationship, the presence of «strong» and «weak» side: on the one hand there are the entrepreneurs who possess not only capital, but also a certain amount of required professional knowledge about the goods (work, service), and at the other hand - the individual consumer (individual) who is forced to trust the provided information about the goods, work or service.

In the article the conclusion has been drawn that the parties to the consumer contract on the one hand is the consumer, who in accordance with current legislation may be an individual or an individual entrepreneur that purchases goods, orders works or services, acquires the property for temporary use for personal needs not related with business activity, and the other hand – business entity (entrepreneur)

At the same time the author analyzes the international legal instruments, the current legislation of Ukraine and the views of other researchers of the named problem.

In the article the author has revealed a number of shortcomings in the legal adjusting of the determination of the parties to the consumer contract and has submitted proposals regarding their elimination.

Key words: consumer contract, consumer, personal needs, entrepreneur.